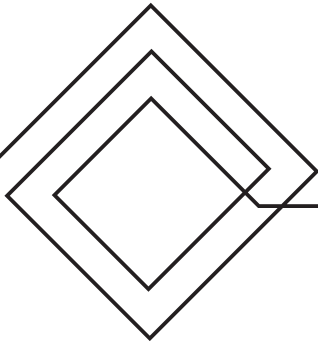

نگاهی به موسیقی نواحی قلعه گنج و بردسیر

سید فؤاد توحیدی

تنوع ساز و لحن نواحی گرمسیر و سردسیر کرمان

قلعه گنج یکی از نواحی نغمه ریز در جنوب شرقی استان کرمان است که با قسمت هایی از بلوچستان و هرمزگان نیز اشتراکات فرهنگی و موسیقایی دارد. موسیقی قلعه گنج را می توان به شاخه های زیر تقسیم کرد:

۱- لالائی ها ۲- موسیقی کار ۳- موسیقی شادی ۴- موسیقی سوگ ۵- موسیقی عاشقانه

۶- موسیقی با روایت های حماسی ۷- موسیقی مذهبی ۸- رقص ها

۱- لالائی ها

شاید اولین قطعه موسیقایی که در زندگی یک شخص شنیده می شود، لالائی باشد. اشعار لالائی درد دل مادران است که بیشتر باعث آرامش خود آنها شده و فرکانس های منظم حاصل از خواندن آن باعث آرامش کودک نیز می شود. متأسفانه این سنت کهن و جهانی در بسیاری از مناطق رو به فراموشی است و به این ترتیب قسمتی از هویت فرهنگی در معرض فراموشی قرار گرفته است.

لالائی‌های قلعه‌گنج بیشتر به گویش محل خوانده می‌شود؛ موسیقی لالائی هم مبتنی بر فواصل و گردش ملودیک موسیقی منطقه است.

نمونه اشعار لالائی:

لالا لالای گل آلو
دخت سیب و زردآلو
درمت ما بر آورده
دو تا خوشه زر آورده
دو تا خوشه زر آورده
بش چورم کم آورده
بیاری تشت و آفتابه
بشوری دست مَپیاره
پلنگِ کوه زدی ناله
نه گاوداری نه گوساله
به جز رود و گل و لاله

۲- موسیقی کار

همانطور که از نامش بر می‌آید نوعی موسیقی است که همراه با کاری اجرا می‌شود. گاهی نبود این موسیقی باعث اختلال در کار می‌شود و گاهی جنبه سرگرمی و رفع خستگی و دل‌تنگی دارد. این موسیقی در بازی‌ها، افسانه‌ها، کشاورزی، ساربان‌ی و چوپانی و تولیدات صنایع دستی حضور دارد.

۳- موسیقی شادی

بیشتر در آئین‌های پیوند، تولد و ختنه‌سوران اجرا می‌شود. سُرنا، دُهل و جُره سه ساز اصلی موسیقی

شاده قلعه‌گنج است؛ ولی گاهی شاهد حضور سازهایی مثل چنگ (قیچک)، تُمپک (تمبک محلی)، تَمپو و نی انبان نیز هستیم. عیش‌ها (مراسم عروسی) در سابق چند روزه برگزار می‌شد و گاهی تا ۱۰ روز طول می‌کشید، ولی در حال حاضر معمولاً دو روزه و حتی یک روزه برگزار می‌شود. موسیقی نواحی بیشتر در حنابندی (حنابندان)، سرتراشون (کوتاه کردن موی سر و ریش داماد)، سَریوِگُنال (سَرا): بردن داماد به حمام، رفتن داماد به خانه عروس برای آوردن او به خانه، پاتختی (بر تخت نشاندن عروس و داماد) و حجله گشون رایج است؛ البته چند شب قبل از حنابندان در شب‌سورانی، زن‌ها ترانه‌هایی را همراه کف‌زدن در خانه خانواده داماد می‌خوانند. هلوهاوو نیز از ترانه‌های شادایانه مناطق جنوبی کرمان است و ریتم سنگین‌تری نسبت به نمونه بلوچی دارد.

۴- موسیقی سوگ

وقتی کسی می‌میرد یا کشته می‌شود. زنان آوازهای سوزناکی را می‌خوانند که در جنوب استان کرمان به مورک (mork) و در بلوچستان به موتک (mutak) مشهور است.

نمونه اشعار مورک:

ماری بُحو زبونم (مار زبانم را نیش بزند) تَمری بُحو دندونم (کرم دندانم را بخورد) که نَم تبیرم به مورکن (که نام تو را در مورک ببرم).

۵- موسیقی عاشقانه

نماد این موسیقی دِهو (Dehu) است که در بلوچستان به لیکو مشهور است؛ اگر چه بین دِهو و لیکو از نظر تعداد سیلاب‌های شعری و گردش ملودیک تفاوت‌های وجود دارد. اشعار دنیا دانست؛ زَهِیرکی، تسکین و دِهوهرها از انواع آن است. موطن اصلی دِهوهرها شهرستان قلعه‌گنج است. دِهو بیشتر با سازهای چنگ (قیچک)، چنگ قُطی و زال (نی محلی) اجرا می‌شود. اشعار دِهوها غمگین و عاشقانه است.

۶- موسیقی با روایت‌های حماسی

این روایت‌ها گاه آوازی اجرا می‌شود و گاه به صورت ترانه‌های حماسی در مناطق مختلف استان رایج‌اند. مشهورترین ترانه حماسی قلعه‌گنج، ترانه کامران است که در نقاط دیگر جنوب استان نیز اجرا می‌شود، ولی اصل داستان مربوط به عبدالحسین کامران است که حاکم خودخوانده زمشک و مارز بوده است.

۷- موسیقی مذهبی

بخشی از موسیقی مذهبی شامل مداحی‌ها و سینه‌زن‌های جنوب استان متأثر از جنوب کشور و به خصوص استان هرمزگان است. بخش دیگر موسیقی مذهبی قلعه‌گنج، بومی و با روایت‌های اصیل خود منطقه و مبتنی بر فواصل موسیقایی و اشعار محلی جنوب کرمان است.

۸- رقص‌ها (چاپ‌ها)

مهمترین رقص‌ها در قلعه‌گنج عبارت‌اند از یک چاپ (یک قدم به جلو و برگشتن)، سه چاپ (سه قدم به جلو و برگشتن همراه با حرکت دست‌ها)، چپ چاپ (شروع حرکت با پای چپ)، راست چاپ (شروع حرکت با پای راست)، نَندُکی (چاپ به صورت نشسته)، چاپ دوتایی (دو رقصنده به صورت جداگانه دور خود می‌چرخند، خارج از دایره اصلی رقصندگان که به کَلْمِر نیز مشهور است)، چاپ گردشی (به جای جلو و عقب رفتن، به جلو و بغل حرکت می‌کنند)، چاپ تعظیمی (نوعی رقص نمادین برای ادای احترام شوهر به همسر)، شیلی (رقص دستمال خانم‌ها)، چوچاپ (رقص با چوب‌های کوتاه به این صورت که در دایره رقصندگان هر کس دو چوب در دست می‌گیرد و همراه ریتم سُرنا، دُهل و جُرّه به چوب‌های شخص پشت سر خود ضربه وارد می‌کند و با یک چرخش سر خود ضربه وارد می‌کند و با یک چرخش جلوی ضربه چوب‌های نفر جلو را سد می‌کند). چوچاپ به همراه ریتم نوازندگان سرعت بیشتری می‌گیرد و کسانی که از مهارت لازم برخوردار نیستند، دایره رقصندگان را ترک می‌کنند. رحمانی (چوبازی) رقصی است که به ندرت در قلعه‌گنج اجرا می‌شود؛ به این ترتیب که دو نفر با چوب‌های بلند با همراهی صدای ساز و دهل به مبارزه می‌پردازند.

سازهای قلعه‌گنج

- * سازهای کوبه‌ای شامل دُهل، جُرّه، تُمپک و تِمپو
- * سازهای بادی شامل سُرنا، زال (نی محلی) و گاهی نیابان
- * سازهای زهی کمانی شامل چنپ (قیچک محلی) و چنگ قُطی
- * سازهای زهی زخمه‌ای (به ندرت تنبورک).

موسیقی نواحی بردسیر

محصول برخورد سه گونه موسیقی

موسیقی شهرستان بردسیر محصول برخورد سه‌گونه موسیقی است؛ موسیقی بومی خود منطقه، موسیقی عشایر و موسیقی کولیان. در تقسیم‌بندی اقلیمی، موسیقی بردسیر جزو موسیقی نواحی سردسیر استان به حساب می‌آید که از نظر سازبندی و لحن با موسیقی مناطق گرمسیر متفاوت است. بعد از کمرنگ شدن تدریجی موسیقی نواحی در شهرستان کرمان که تقریباً از ۵۰ سال پیش تا امروز ادامه داشته، بردسیر را می‌توان نزدیک‌ترین مرکز موسیقایی به شهرستان کرمان دانست که مسلماً قرابت و همگونی بسیاری با موسیقی نواحی شهرستان کرمان در گذشته دارد.

گونه‌های موسیقی در بردسیر عبارت‌اند از لالائی‌ها، موسیقی کار، موسیقی چوپانی و عشایری، موسیقی شادی، موسیقی سوگ، موسیقی مذهبی، موسیقی روایی، موسیقی عاشقانه و موسیقی حماسی؛ در بین این گونه‌ها موسیقی شادی که به خصوص در آئین‌های ازدواج و ختنه‌سوران رایج است، تنوع و پویایی بیشتری دارد.

عشایر استان برای اعلام مراسم عروسی، چوب بلندی که معمولاً تنه درخت سپیدار است را در محل خانه داماد برپا میکنند که به آن بیرق و در نواحی جنوبی، طَرّاده گفته می‌شود.

این چوب با پارچه‌های رنگی، آیین، پرچم، سیب و انار تزئین شده و طی مراسمی در آن محل افراشته می‌شود. از آداب موسیقایی آئین پیوند می‌توان به خیلون، طلبون، سرآسیابی، نون پُژون، قربونی، عاروس کشون، حنابندون، سرتراش، سَرُ، در حمومی، جاقبوس، آوادون (آبادون)، پانتختی،

حجله‌گشون، زیارتی، سرصندوقی و سرریزون اشاره کرد. اکثر این آداب به همراه ساز سُرنّا که در استان کرمان به لفظ «ساز» شناخته می‌شود و دُهل چوب ترکه‌ای انجام می‌شود. در برخی نواحی نیانبان، تُمبک و تَمپو هم در عروسی‌ها اجرا می‌شود که از نواحی گرمسیر وارد شهرستان بردسیر شده است.

از مهم‌ترین نواحی موسیقی خیز شهرستان بردسیر می‌توان به روستای خرمنده اشاره کرد. استاد تاج‌علی از بهترین نوازندگان این منطقه بود که متأسفانه فوت کرد. علی تیموریور از نوازندگان خوب سُرنّا در خرمنده و رستم آبرین از دُهل‌نوازان برجسته این روستا هستند. استاد حیدر حاجی زاده که در لاله‌زار زندگی می‌کند، در حال حاضر بزرگ‌ترین نوازنده سُرنّا در شهرستان بردسیر است که شاگرد استاد درویش احمدی بوده است.

از مهم‌ترین رُهای (آهنگ‌ها و مقام‌های) رایج در موسیقی شادی بردسیر می‌توان به حنابندون، عاروس کشون، بندری، ابادری، مارش گردی و غریبی اشاره کرد. رقص‌های رایج در منطقه هم عبارت‌اند از چوبازی، سهپا، چوپپی، دستمال‌بازی و دسمال‌پرونی که این دو در سابق توسط خانم‌ها انجام می‌شده‌اند. علاوه بر سازهای سُرنّا و دُهل، نوازندگی قیچک که در لفظ بومی «کمونچه» نامیده می‌شود نیز در بردسیر رایج است. استاد شیرمحمد احمدی یکی از بهترین نوازندگان این ساز است که در یکی از دوره‌های جشنواره موسیقی نواحی کشور به عنوان بهترین نوازنده قیچک کشور معرفی شد. علاوه بر او، آقایان ماشاءالله اللّٰه و شریف هم به نوازندگی این ساز مشغول‌اند. ابعاد قیچک محلی بردسیر بزرگتر از قیچک‌های سایر نواحی استان است. سبک نوازندگی قیچک استاد احمدی آن‌قدر شفاف و روشن است که نمونه صدادهی آن در هیچ‌جای دیگر نظیر ندارد. به گفته وی چهار نوع کوک در قیچک بردسیر استفاده می‌شود. از رُهای قیچک‌نوازی بردسیر می‌توان به غریبی، افشاری (مربوط به ایل افشار)، رنگ و عیسی‌خان جلالی (اسب گُرنگ) اشاره کرد.

نی‌نوازی هم در بین عشایر بردسیر رایج است. تکنیک نَفَس گردون که باعث عدم قطع صدا در بازدم می‌شود مانند سُرنّاوازی در نی‌نوازی نیز رایج است و نشان از مهارت نوازنده دارد.